

Психологічна характеристика спортсменів складно-координаційних видів спорту. Сучасні підходи при їх спортивному відборі

УДК 796.412.071.2:159.942

О. А. Крикун

Національний університет фізичного виховання і спорту України, Київ, Україна

Резюме. За результатами теоретико-аналітичних досліджень проаналізовано особистісні властивості кваліфікованих спортсменів в складно-координаційних видах спорту та їх вплив на змагальну діяльність, висвітлено наукові підходи до спортивного відбору в складно-координаційних видах спорту. *Мета.* Визначення особистісних властивостей кваліфікованих спортсменів в складно-координаційних видах спорту, аналіз наукових підходів до спортивного відбору. *Методи.* Аналіз, синтез, порівняння і систематизація даних науково-методичної літератури та мережі Інтернет. *Результати.* Виявлено особливу роль психологічного клімату спортивної команди, сумісності спортсменів в командах з групових видів спорту. Окреслено значущість психологічної підготовки та супроводу спортсменів в цих видах спорту. Вдосконалення системи підготовки у видах спорту зі складною за координацією структурою рухів неможливе без науково організованого спортивного відбору, індивідуалізації психологічного супроводу з урахуванням особливостей конкретного виду спорту. Комплексний підхід у спортивному відборі в складно-координаційних видах спорту передбачає обов'язкове оцінювання не тільки фізичної, технічної, морфологічної готовності спортсмена, а й рівня психологічної підготовки.

Ключові слова: складно-координаційні види спорту, психологічна сумісність, спортивний відбір, психологічний клімат спортивної команди.

Psychological characteristics of athletes of complex coordination sports events. Modern approaches to their sports selection

О. А. Krykun

National University of Physical Education and Sport of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract. Based on the results of theoretical and analytical studies, the personal properties of qualified athletes in complex coordinated sports events and their influence on competitive activity are analyzed, scientific approaches to sports selection in complex coordinated sports events are highlighted. *Objective.* To define personal properties of skilled sportsmen in complex coordinated sports, to analyze scientific approaches to sports selection. *Methods.* Analysis, synthesis, comparison, and systematization of data of scientific and methodical literature and the Internet. *Results.* The special role of the sports team psychological climate and the compatibility of athletes in teams of group sports events are revealed. The importance of psychological training and support of athletes in these sports events is outlined. The training system improvement in sports events with a complex coordination structure of movements is impossible without scientifically organized sports selection, individualization of psychological support with account for the characteristics of a particular sports event. An integrated approach to sports selection in complex coordinated sports events involves a mandatory assessment of not only the physical, technical, morphological fitness of the athlete, but the level of psychological preparation as well.

Keywords: complex coordination sports events, psychological compatibility, sports selection, psychological climate of a sports team.

Постановка проблеми. Кожен вид спорту має власну специфіку, особливі вимоги до фізичних, фізіологічних та психологічних якостей, засобів спілкування зі спортсменами та тренерами тощо [4, 5, 8, 9, 31].

Найважливішими в складно-координаційних видах спорту, на думку фахівців, вважаються високоспеціалізовані здібності — техніка, координація, спеціальні прояви сили, швидкості, витривалості [6, 11, 29]. Відомо, що такі здібності базуються не тільки на точній м'язово-руховій диференціації, просторовій і часовій орієнтації, а й «відчутті ритму», здатності до самоконтролю з об'єктивною самооцінкою, психічній витривалості та здатності ефективно діяти в невизначених умовах тощо [7, 12]. Наприклад, самооцінка та її адекватність, особливо при взаємодії з рівнем домагань, впливають на успішність спортивної діяльності. За невідповідності рівня домагань технічним, тактичним і фізичним можливостям спортсмена, виникають конфлікти з тренером, товаришами по команді [4, 7].

На думку Б. Яковлева та В. Багіної, такі види спорту, як фігурне катання на ковзанах, велосипедний спорт, спортивна і художня гімнастика, стрибки у воду (які віднесені авторами до групи з координаційно-естетичним видом психологічної діяльності) висувають певні специфічні вимоги до спортсменів: наявність артистичності, естетичних та творчих сенсомоторних якостей [22].

Слід зазначити, що хоча види спорту, які відносять до складно-координаційних, також різняться між собою, необхідними важливими особистісними особливостями спортсменів, спільними, найбільш характерними, узагальнюючими для них є такі співвідношення властивостей особистості: переважання в структурі мотивації характерної колективної спрямованості над спрямованістю індивідуального характеру; переважання вольових якостей над тривожністю і невпевненістю в собі; переважання психологічної стійкості і самоконтролю над емоційною збудливістю. Це головні риси особистості спортсменів, які дозволяють досягати високих спортивних результатів і демонструвати відповідну поведінку в будь-яких екстремальних ситуаціях, незалежно від виду діяльності [3].

Роботу виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень та розробок, які виконує Національний університет фізичного виховання і спорту України за темою 2.9 «Мобілізація особистісного ресурсу суб'єктів спортивної діяльності засобами психолого-педагогічного супроводу» (номер держреєстрації 0121U108308).

Мета дослідження — визначення особистісних властивостей кваліфікованих спортсменів у складно-координаційних видах спорту та їх впливу на змагальну діяльність, аналіз наукових підходів до спортивного відбору в складно-координаційних видах спорту.

Методи дослідження: аналіз, синтез, порівняння і систематизація даних науково-методичної літератури та мережі Інтернет.

Результати дослідження. Як свідчать дані наукової літератури, в будь-якому виді спорту здібності — це індивідуальні особливості спортсмена, від яких залежить успішність виконання його спортивної діяльності. Обдарованість визначається як поєднання здібностей, від яких залежить можливість необхідної успішності в тому чи іншому виді спорту. Талант можна розглядати як природне обдарування, найвищий ступінь обдарованості. В цілому такі складові спортивного відбору, як здібності, обдарованість, талант базуються на вроджених факторах, що виявляються, розвиваються і вдосконалюються в процесі виховання, навчання, тренування [1, 2, 26].

Саме тому слід враховувати, що на формування індивідуального характеру діяльності спортсмена в складно-координаційних видах спорту впливає темперамент, а особливого значення при цьому набуває оцінка нейрофізіологічних показників прояву сили, врівноваженості, рухливості нервових процесів [9]. Отже, в цих видах спорту необхідно мати на увазі, що наприклад, спортсмен-екстраверт, порівняно з інтровертом, володіє більшою терплячістю до болю, але меншою терплячістю до сенсорної депривації, важче виробляє умовні рефлексії. Це призводить до того, що екстраверт важче ніж інтроверт переносить монотонність тренувального процесу, частіше відволікається, віддає перевагу швидкісним вправам тощо [19].

Більшість фахівців з психології спорту вважають, що важливу роль відіграє сумісність у командах з групових видів спорту [11, 17, 30, 31]. Фахівці у галузі фізичної культури і спорту виокремлюють різні види сумісності спортсменів: рухову, морфологічну, функціональну, психофізіологічну та психологічну [11]. Слід зазначити, що існують різні думки щодо значущості кожного з цих видів сумісності спортсменів, залежно від віку, етапу багаторічної підготовки спортсменів тощо [15]. Наприклад, вважають, що під час відбору в команди з групових вправ у художній гімнастиці рухова сумісність є основною, на другому місці — морфологічна та функціональна, а вже потім увага приділяється психологічній сумісності [11]. Проте, ступінь узгодженості думок

щодо цього питання завжди був дуже низьким [5], тому ця проблема в складно-координаційних видах спорту сьогодні все ще залишається вельми актуальною.

Вивчення особливостей психологічного клімату спортивної команди зумовлена рядом причин, основна з яких — необхідність вирішення багатьох завдань психологічного характеру, що постають перед спортсменами і тренером у зв'язку з постійним підвищенням вимог до спортивних результатів на межі людських можливостей, збільшення конкуренції в сучасному спорті, подолання стресових ситуацій у спортивному колективі тощо [14].

Більшість фахівців з психології спорту обґрунтовано вважають, що ефективність діяльності спортсмена залежить як від фізичних, так і від психологічних факторів [16, 18, 20, 23, 25, 28].

Що стосується особливостей самооцінки власної особистості, то відомості в наукових дослідженнях зустрічаються дуже різні і за ними однозначно можна стверджувати тільки про вікові та гендерні детермінанти змін в такому оцінюванні. Зазначається, що в юнацькому віці самооцінка власної особистості має дуже діаметральні значення, а вже в 20—25 років вона у чоловіків вища, ніж у жінок такого самого віку [10].

У роботі U. Orth, K. H. Trzesniewski & R. W. Robins також висвітлено вплив на розвиток самооцінки факторів, пов'язаних з хронологічним віком (таких як ключові соціальні ролі та події), вплив демографічних змінних, змінних відносин, досвіду здоров'я та життєвих подій [33]. На думку Ульріха Орта, самооцінка пов'язана з кращим здоров'ям, меншою кількістю імпульсивних вчинків, меншим рівнем депресії та, загалом, більшим успіхом у житті [24]. Згідно з дослідженням чоловіків і жінок від 25 до 104 років (тобто від молодості до довголіття), самооцінка зростає з віком, але починає знижуватися до моменту виходу на пенсію [33]. Самоповага є мішенню втручань, спрямованих на підвищення самооцінки в критичних стадіях розвитку (таких як молодість і старість), оскільки вона перспективно передбачає краще фізичне здоров'я, нижчий рівень депресії, більші досягнення та економічне благополуччя [27, 32, 33, 38].

Характерно, що самооцінка була найнижчою серед молодих людей, але підвищувалася протягом усього дорослого життя, досягнувши піку у 60 років, перш ніж вона почала знижуватися [33]. Освіта, дохід, здоров'я та статус — усе це певною мірою впливало на зміну траєкторії самооцінки, особливо у людей похилого віку [33]. Ми виявили, що люди, які мають більш високі

доходи та краще здоров'я у пізнішому віці зазвичай зберігають свою самооцінку з віком», — зазначає Ульріх Орт [24; 33] в журналі «Personality and Social Psychology», що видається Американською психологічною асоціацією.

Знання про траєкторію самооцінки протягом життєвого шляху спортсмена корисні, оскільки можуть допомогти не тільки побудувати всеосяжні теорії розвитку особистості [35, 36], а й у практичному застосуванні — спрогнозувати, передбачити шляхи розвитку спортивної майстерності, створити сприятливі передумови для формування і вдосконалення здібностей спортсмена з метою досягнення високих спортивних результатів. Є ряд теоретичних причин очікувати, що самооцінка може показувати систематичні зміни розвитку від молодого дорослого віку до старості. Такі собі точки повороту розвитку можуть змінювати або перенаправляти життєві траєкторії шляхом зміни поведінки, афекту, пізнання чи контексту [34].

Слід зазначити, що шляхи розвитку особистості певною мірою визначаються факторами, які не залежать від віку (наприклад, задоволеність стосунками) або є ненормативними (наприклад, стресові життєві події), вони по-різному можуть впливати на життєві траєкторії людей і створювати індивідуальні відмінності у внутрішньо-індивідуальних змінах [33].

З огляду на сказане, можна констатувати, що у складно-координаційних видах спорту особливе значення має психологічна підготовка. Вона охоплює широкий спектр питань: психологічна підготовка тренера, психологічна підготовка спортсмена до тривалих навантажень, загальна психологічна підготовка до змагань, корекція психічних станів спортсмена за необхідності тощо [13]. Психологічні якості особистості, притаманні спортсменові, є базою для наступного формування тих властивостей, котрі потрібні для досягнення високих результатів саме в конкретному виді спорту, оскільки з них, що будуть обумовлені специфікою виду спорту, буде у подальшому закладатися фундамент для досягнення високих результатів в обраному виді спорту [6, 37].

Як показують дослідження практикуючих спортивних психологів, на кожному з етапів багаторічного навчально-тренувального та змагального процесу психологічна підготовка спортсменів має свою специфіку і розглядається як багаторівнева система, спрямована на формування спеціальних властивостей особистості і психомоторних процесів [23, 39]. Так, на думку тренерів з художньої гімнастики, результативність змагальної діяльності у групових вправах

залежить на 70–80 % від якості відбору спортсменок, ефективність якого, згідно з їхніми оцінками, становить 35–50 % [11].

Як свідчать дослідження, найвищий рівень значущості щодо сумісності, як фактора ефективної діяльності команди з групових вправ художньої гімнастики, мали показники нейротизму, екстраверсії, товариськості та орієнтації на спілкування [11]. Основою для професійного відбору в той чи інший вид спорту, спортивні танці зокрема, і подальшої успішної спеціалізації в ньому більшість учених вважають психоспортограму [17], яку ще називають психопрофесіограмою і яка є, по суті, психологічною характеристикою певного виду спорту з урахуванням специфіки психічної діяльності людини і її психологічних якостей, що відповідають вимогам даного виду спорту [21]. Проблема формування необхідних психічних властивостей спортсменів у складно-координаційних видах спорту в науково-методичній літературі розглядається як базовий напрям психологічного забезпечення спортивної діяльності, і починатися він повинен саме з розробки такої психологічної характеристики конкретного виду спорту з урахуванням нормативних показників, критеріїв готовності та надійності спортсмена, особливостей відбору [17].

Для прикладу, у спортивних танцях доведено необхідність використання різних психологічних характеристик на етапі відбору і під час формування пар [17]. У зв'язку з цим пропонується враховувати тип особистості спортсмена, показники простої зорово-моторної реакції, функціональної рухливості нервових процесів, якість функції рівноваги, темперамент, рівень мотивації, тип уподобання (схильність людини до певної поведінки в міжособистісних стосунках). Під час формування спортивних пар до зазначених характеристик додаються показники складної зорово-моторної реакції, сили нервових процесів, особистісної і ситуативної тривожності, форма агресії, стратегія поведінки в конфлікті, внутрішньо особистісна конфліктність, локалізація суб'єктивного контролю тощо [17]. Також значне місце серед особистісних характеристик танцюристів відводиться мотивації на досягнення успіху, типологічним особливостям, пов'язаним зі спрямованістю на результат, домінуванню активних стратегій у конфліктних ситуаціях (суперництво і співробітництво), інтегральному локусу суб'єктивного контролю (почуття відповідальності), фрустраційній толерантності, психоемоційній стійкості та стресостійкості [17].

Дискусія. Спортивний відбір загалом і в складно-координаційних видах спорту зокрема,

насамперед пов'язаний з вивченням природи формування здібностей спортсменів із застосуванням педагогічних, медико-біологічних, психологічних і соціальних методів дослідження [15]. У психології спорту окремо розглядаються спортивний відбір і орієнтація в спорті, які лежать в основі вибору найбільш відповідної спортивної діяльності інтересам і здібностям особистості [20]. Натомість, спортивний відбір та орієнтація, як зазначалося вище, відбуваються за вимогами конкретного виду спорту, є безперервними процесами, що охоплюють всю багаторічну підготовку [20].

Як відомо, структура спортивного відбору містить сім етапів: первинний; попередній (виявлення здібностей до ефективного спортивного вдосконалення); проміжний (виявлення здібностей до досягнення високих спортивних результатів, перенесення високих тренувальних та змагальних навантажень); основний I і II ступеня (встановлення здібностей до досягнення результатів міжнародного класу); заключний I і II ступеня (виявлення здібностей до збереження досягнутих результатів та їх підвищення) [20]. Відповідно виділяють чотири етапи багаторічної підготовки: підготовки до вищих досягнень; максимальної реалізації індивідуальних можливостей; збереження вищої спортивної майстерності; поступового зниження досягнень [15, 20]. На думку В. М. Платонова, врахування здібностей та індивідуальних особливостей спортсменів набуває особливого значення у процесі підготовки до вищих досягнень і переходу на етап максимальної реалізації індивідуальних можливостей [15].

У зв'язку з цим особливої значущості набуває правильний вибір критеріїв, окремих показників, умов їх реєстрації на контрольних випробуваннях основного відбору спортсменів для участі в індивідуальних та групових вправах [4, 5, 20]. У видах зі складно-координаційною структурою рухів (наприклад, спортивна та художня гімнастика, фігурне катання, артистичне плавання, спортивна акробатика, спортивні танці, черліденг тощо) ключові елементи визначають за їх конкретною специфікою, що характеризується певною кількістю елементів різної складності, надскладних елементів та змагальних композицій, коефіцієнтом складності, артистичністю [1, 11, 13].

Висновки. Підсумовуючи сказане, необхідно зазначити, що вдосконалення системи підготовки у видах спорту зі складною за координацією структурою рухів неможливе без науково організованого спортивного відбору, індивідуалізації

психологічного супроводу з урахуванням психологічних основ конкретного виду спорту, як то значущість складної зорово-моторної реакції, ступінь вираженості сили нервових процесів, рівень особистісної і ситуативної тривожності, наявність та особливості прояву певних форм агресії, переважання тієї чи іншої стратегії поведінки в конфлікті, специфіка прояву внутрішньо-особистісної конфліктності, локалізація суб'єктивного контролю, індивідуально типологічні особливості тощо. Комплексний підхід у

спортивному відборі в складно-координаційних видах спорту передбачає обов'язкове оцінювання не тільки фізичної, технічної, морфологічної готовності спортсмена, а й рівня психологічної підготовки.

Перспективи подальших досліджень передбачають визначення особистісного профілю кваліфікованих спортсменів у черліденгу з метою розробки практичних рекомендацій до психологічної підготовки для спортсменів, тренерів, спортивних психологів.

Література

1. Артем'єва ГП. Критерії відбору та прогнозування спортивного удосконалення в акробатичному рок-н-ролі: [автореферат] [Criteria for selection and prediction of sports improvement in acrobatic rock 'n' roll: an abstract]. Харків: ХДАФК; 2007. 20 с.
2. Волков ЛВ. Основи теорії і методики спортивного відбору [Fundamentals of the theory and methodology of sports selection]. Теорія і методика фізичного виховання і спорту. 2005; 2-3: 6-10.
3. Воронова ВИ. Психологическое обеспечение подготовки спортсменов в футболе [Psychological support of athletes training in football]. Наука в олимпийском спорте. 2013; 4: 32-39.
4. Воронова ВІ. Прикладні аспекти психологічного забезпечення в спортивній діяльності [Applied aspects of psychological support in sports activities]. Теоретико-методичні основи управління процесом підготовки спортсменів різної кваліфікації: колективна монографія. Вінниця: ТОВ «Планер»; 2018. С. 86-101.
5. Воронова В, Максимов С. Теоретичне підґрунтя дослідження сумісності та спрацьованості партнерів в спортивній акробатиці [Theoretical basis for the study of compatibility and performance of partners in sports acrobatics]. Актуальні проблеми психолого-педагогічного супроводу та розвитку суб'єктів спортивної діяльності: матеріали IV Всеукраїнської наукової електронної конференції, Київ, 29 жовт. 2021 р. Київ; 2021. 164 с.
6. Горбенко О, Лисенко А. Удосконалення координаційних здібностей юних спортсменів на етапі початкової підготовки у спортивних танцях [Improvement of coordination abilities of young athletes at the stage of initial training in sports dances]. Слобожанський науково-спортивний вісник. 2020; 2(76):104-118.
7. Горская ГБ, Совмиз ЗР. Психологические ресурсы преодоления долговременных психических нагрузок на разных этапах профессиональной карьеры спортсменов командных видов спорта [Psychological resources of overcoming long-lasting mental loads at different stages of professional career of team sports athletes]. Физическая культура, спорт, наука и практика. 2018; 3: 88-93.
8. Гринь О, Воронова В. Система психологічного забезпечення підготовки спортсменів як проблема сучасної психології спорту [The system of psychological support of athletes' training as a problem of modern sports psychology]. Спортивний вісник Придніпров'я. 2015; 3: 29-35.
9. Ильин ЕП. Психология спорта [Psychology of sport]. Санкт-Петербург: Питер. Серия «Мастера психологии»; 2019. 352 с.
10. Ильин ЕП. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины [Differential psychophysiology of man and woman]. Санкт-Петербург: Питер; 2002. 544 с.
11. Кожанова ОС, Нестерова ТВ. Відбір спортсменок у команди з групових вправ художньої гімнастики: монографія [Selection of athletes in rhythmic gymnastics group exercises teams: monograph]. Київ: Київський університет ім. Б. Грінченка; 2018. 152 с.
12. Корнійко УВ. Психологічні зміни особистості яхтсмена у процесі спортивної діяльності під впливом психотравмуючих факторів: [дисертація] [Psychological changes in the personality of a yachtsman in the process of sports activity under the influence of psychotraumatic factors: dissertation]. Київ; 2003. 178 с.
13. Крикун О, Воронова В. Психологічна характеристика особистості спортсменок в черліденгу [Psychological characteristics of the personality of female athletes in cheerleading]. Фізична культура, спорт та здоров'я нації: зб. наукових праць. Вінниця. 2021; 11(30): 133-147. DOI: 10.31652/2071-5285-2021-11(30)-133-147
14. Олійник ІС. Особливості психологічного клімату у волейбольній команді [Features of the psychological climate in the volleyball team]. Молодь та олімпійський рух: зб. тез доповідей XII Міжнародної конференції молодих вчених, Київ, 17 трав. 2019 р. Київ: НУФВСУ; 2019:153, 154.
15. Платонов ВН, Запорожанов ВА. Теоретические аспекты отбора в современном спорте [Theoretical aspects of selection in modern sport]. Отбор, контроль и прогнозирование в спортивной тренировке: сб. научных трудов. Киев: КГИФК; 1992. С. 5-29.
16. Рибалко ЛМ, Оніщук ЛМ. Підготовка майбутніх фахівців фізичної культури і спорту до самостійної організації навчально-тренувального процесу: монографія [Preparation of future specialists of physical culture and sports for the independent organization of the educational and training process: monograph]. Дніпро; 2021. 276-289.
17. Слесивих О, Воронова В. Професійно значущі особистісні якості як основа відбору та прогнозування успішності спортсменів у спортивних танцях [Professionally significant personal qualities as a basis for selection and prediction of athletes' success in sports dancing]. Теорія і методика фізичного виховання і спорту. 2017; 2: 86-89.
18. Федорчук СВ, Тукаев СВ, Лысенко ЕН, Шинкарук ОА, Воронова ВИ. Психофизиологическое состояние спортсменов с разным уровнем личностной и ситуативной тревожности в сложнокоординационных видах спорта [Psychophysiological state of athletes with different levels of personality and situational anxiety in complex-coordination sports]. Спортивна медицина і фізична реабілітація. 2017; 1: 26-32. URL: <http://reposit.uni-sport.edu.ua/handle/787878787/1152>
19. Філь В. Вплив типологічних властивостей особистості на спортивні досягнення: теоретичний аспект [Impact of personality typological properties on sports achievements: theoretical aspect]. Марієвський науковий вісник. 2018; 29: 73-75.
20. Шинкарук ОА. Ієрархічна структура відбору та орієнтації з позиції системного підходу [The hierarchical structure of selection and orientation from the point of view of the system approach]. Теорія і методика фізичного виховання і спорту. Київ. 2006; 1: 62-66.
21. Юров ІА. Спортограма и психограма спортсмена [Athlete sportogram and psychogram]. Теория и практика физической культуры. 2009; 12: 67, 68.
22. Яковлев БП, Багина ВА. Психическая нагрузка в спортивной деятельности: методическое пособие [Mental load in sports activity: methodical manual]. Великие Луки; 1996; 72 с.
23. Яковлев Б, Воронова В. Індивідуально-психологічні якості, які лімітують функціональну організацію психомоторики кваліфікованих спортсменів [Individual psychological qualities that limit the functional organization of psychomotor skills of skilled athletes]. Фізична культура, спорт та здоров'я нації : зб. наукових праць. 2014; 18: 513-519.

24. American Psychological Association. (2010, April 1). Self-esteem declines sharply among older adults while middle-aged are most confident [Press release]. URL: <https://www.apa.org/news/press/releases/2010/04/self-esteem>
25. Behm DG, Carter TB. Empathetic Factors and Influences on Physical Performance: A Topical Review. *Frontiers in Psychology*. 2021; 12: 686262. DOI: 10.3389/fpsyg.2021.686262
26. Brown J. Sport talent. Champaign. *Human Kinetics*; 2001; 300 p.
27. Donnellan MB, Trzesniewski KH, Robins RW, Moffitt TE, Caspi A. Low self-esteem is related to aggression, antisocial behavior, and delinquency. *Psychological Science*. 2005; 16: 328-335.
28. Janelle CM, Fawver BJ, Beatty GF. Emotion and sport performance. *Handbook of sport psychology*; 2020. P. 254-298. URL: <https://doi.org/10.1002/9781119568124.ch13>
29. Koutedakis Y, Jamurtas A. The Dancer as a Performing Athlete: Physiological Considerations. *Sports Medicine*. 2004; 34 (10): 651-661.
30. McLaren CD, Mah E, Spink KS. Psychological climate and social support among male and female team athletes: Does perceiving the team environment matter? *Journal of Exercise, Movement, and Sport*. 2016; 48 (1): 118-119.
31. Morgan SH, Newland A, Newton M, Podlog L, Baucom BR. Perceptions of the Social Psychological Climate and Sport Commitment in Adolescent Athletes: A Multilevel Analysis. *Journal of Applied Sport Psychology*. 2017; 29: 75-87.
32. Orth U, Robins RW, Trzesniewski KH, Maes J, Schmitt M. Low self-esteem is a risk factor for depressive symptoms from young adulthood to old age. *Journal of Abnormal Psychology*. 2009; 118: 472-478.
33. Orth U, Trzesniewski KH, Robins RW. Self-esteem development from young adulthood to old age: a cohort-sequential longitudinal study. *Journal of personality and social psychology*. 2010; 98 (4): 645-658. DOI: 10.1037/a0018769 URL: <https://www.apa.org/pubs/journals/releases/psp-98-4-645.pdf>
34. Pickles A, Rutter M. Statistical and conceptual models of "turning points" in developmental processes. In D. Magnusson, L. R. Bergman, G. Rudinger, & B. Tořrestad (Eds.), *Problems and methods in longitudinal research: Stability and change*. Cambridge, England: Cambridge University Press; 1991. 133-165.
35. Roberts BW, Wood D, Caspi A. The development of personality traits in adulthood. In OP. John, RW. Robins, LA. Pervin (Eds.), *Handbook of personality : Theory and research*. New York, NY: Guilford; 2008. 375-398.
36. Robins RW, Fraley RC, Roberts BW, Trzesniewski KH. A longitudinal study of personality change in young adulthood. *Journal of Personality*. 2001; 69: 617-640.
37. Sayfitdinovich BR, Ziyoevich FY. Psychological analysis of the athlete personality. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*. 2021; 2 (04): 193-199.
38. Trzesniewski KH, Donnellan MB, Moffitt TE, Robins RW, Poulton R, Caspi A. Low self-esteem during adolescence predicts poor health, criminal behavior, and limited economic prospects during adulthood. *Developmental Psychology*. 2006; 42: 381-390.
39. Vysochina N, Vorobiova A. The system of psychological correction of athlete's personality in Olympic sport. *Sporto mokslas*. 2017; 4: 35-45.

elen.krykun@gmail.com

Надійшла 05.08.2023